

*Гарбар І. В.,**старший викладач кафедри сучасних мов**Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова**Гарбар А. І.,**старший викладач кафедри сучасних мов**Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

ГРАМАТИЧНІ АНОРМАТИВИ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

Анотація. У статті узагальнено типові граматичні помилки, які допускають комуніканти під час виконання своїх професійних обов'язків. Виявлено, що до найчастотніших прикладів граматичних аномативів належать морфологічні помилки, що пов'язані із використанням лексико-граматичних категорій іменника: роду, числа та відмінка, а також синтаксичні помилки, що стосуються вживання активних дієприкметників та прийменникових сполук. Проаналізовано вживання флексій у формах родового відмінка однини та множини іменників чоловічого роду II відміни; визначення роду у незмінюваних складноскорочених словах – ініціальних абrevіатурах; добір суфіксів для іменників чоловічого роду на означення осіб жіночої статі під час утворення фемінітивів; граматичні форми іменників давального відмінка однини; творення граматичних форм іменників кличного відмінка. Встановлено, що найбільше аномативних утворень у межах класу прикметника зафіксовано у творенні вищого ступеня порівняння. Систематизовано найпоширеніші способи заміни невластивих українській мові активних дієприкметників теперішнього часу, акцентовано увагу на правильному їх використанні залежно від контексту. Розглянуто низку аномативних варіантів активних дієприкметників. Зауважено, що помилки у прийменниковому керуванні найчастіше стосуються вживання прийменника *по*. Встановлено, що комуніканти доволі часто використовують скальковану з російської мови форму місцевого відмінка з прийменником *по*. Запропоновано можливі способи заміни прийменникових сполук, вказано на специфіку їхнього вживання.

Зауважено, що до появи аномативів призводить недосконале знання граматичних норм, відсутність чи недостатня сформованість навичок самоконтролю, а також негативний вплив мовленнєвого середовища.

Ключові слова: граматичні аномативи, граматичні форми іменника, фемінітиви, ступені порівняння прикметника, прийменник *по*, активний дієприкметник.

Постановка проблеми. У системі фахової освіти питання мовної культури, зокрема культури професійного спілкування, особливо важливе. У забезпеченні належного рівня культури мовлення професійного комуніканта вагома роль відводиться нормам літературної мови. Під час спілкування необхідно вживати слово, враховуючи не лише його значення, а й утворювати форму слова чи будувати словосполучення чи речення відповідно до правил граматики. М. Пентелюк стверджує, що граматична будова разом зі словниковим фондом становить основу мови, її специфіку й неповторність, граматичні закони й норми виводяться з конкретних фактів, із мовної практики

народу [1, с. 126]. Загалом граматичні аномативи – це словоформи або граматичні конструкції, що суперечать чинним лінгвістичним нормам, а отже, й не відповідають системі та структурі мови. Саме тому виявлення та дослідження граматичних аномативів у професійному мовленні, зокрема порушення морфологічних та синтаксичних норм, наразі є актуальним. О. Пономарів зауважує, що порушення морфологічних і синтаксичних норм української літературної мови ще більше впливає на рівень культури мовлення, ніж лексичні огріхи [2, с. 156].

Отож проаналізуємо граматичні аномативи, які найчастіше використовуються у професійному мовленні: аномативні утворення у межах класу іменника та прикметника, типові помилки у використанні прийменникових конструкцій з *по*, ненормативне використання активних дієприкметників теперішнього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Граматичні аномативи вивчали українські лінгвісти та лінгводидакти протягом останніх років минулого століття. Проблемам мовних норм присвячені праці Н. Бабич, І. Білодіда, А. Коваль, М. Пентилюк, С. Шевчук, К. Городенської, П. Куляса, О. Пономарева С. Караванського, І. Фаріон та багатьох інших науковців. Досліджено мовлення різних категорій носіїв мови. С. Караванський та І. Фаріон найповніше описали прийоми щодо заміни активних дієприкметників теперішнього часу. П. Куляс значну увагу приділив «спотвореному ступенюванню» прикметників. М. Пентилюк дослідила питання граматичної правильності мовлення.

Мета статті – виявити та проаналізувати типові граматичні аномативи, що вживаються у професійному мовленні.

Основний матеріал. Одна з вагомих ознак культури мовлення – правильність, яка передбачає орфоепічну, орфографічну, лексико-фразеологічну, стилістичну, пунктуаційну та граматичну нормативність. На думку М. Пентелюк, найважливішим ступенем засвоєння літературної мови є граматична правильність мовлення [1, с. 126]. Недосконале знання мовних норм призводить до появи помилок (аномативів). Серед граматичних помилок науковці виокремлюють *словотвірні*, *морфологічні* та *синтаксичні*. Причиною появи словотвірних помилок є порушення правил утворення нових слів за вже чинними в мові словотвірними зразками. Відхилення від правил вираження хоча б одного із граматичних значень тієї чи іншої самостійної частини мови – роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, стану, часу, виду призводить до появи морфологічних помилок. Порушення норм дієслівного

та прийменникового керування, ненормативне вживання пасивних конструкцій, порушення норм уживання дієприслівників та їхніх зворотів, ненормативне використання активних дієприкметників теперішнього часу призводить до появи синтаксичних аномативів. Н. Бабич граматичними аномативами називає ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню хоча б однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня, особи, часу, способу, стану, виду [3, с. 24].

Важливо зауважити, що у граматиці найскладнішим є засвоєння правил утворення граматичних форм слів. Передусім розглянемо морфологічні помилки, що пов'язані із використанням граматичних категорій іменника: роду, числа та відмінка. Зосередимо увагу на визначені роду у незмінюваних складноскорочених словах – ініціальних абревіатурах, так як основною сферою їх виникнення є професійне мовлення. Рід в абревіатурах визначається за стрижневим словом – іменником співвідносного розгорнутого словосполучення, і нерідко поширюються узгодженими з цим словом означеннями, наприклад: *Запорізька АЕС (станція), цей міськвено (відділ), цей НБУ (банк), ця СБУ (служба), ця НАДУ (академія), це МВС (міністерство), це ТОВ (товариство)*. Відмінювані абревіатури чоловічого роду з кінцевим приголосним становлять лише незначну частину ініціальних скорочень, наприклад: у родовому відмінку однини ВАКУ (хоча *комісія* ж. р.); ЖЕКу (хоча *контора* ж. р.); ЕПРОПу (хоча *експедиція* ж. р.); ГОСту (стандарт); ТЮГу (театр) тощо.

Варто звернути увагу на появу фемінітивів у професійній комунікації. За новою редакцією Українського правопису фемінізовані назви виконавців дій, назв осіб за професією, посадою, званням відповідають статі. Від іменників чоловічого роду іменники на означення осіб жіночої статі творяться за допомогою суфіксів *-к-*, *-иц-* (*я*), *-ин-* (*я*), *-ес-*: *авторка, дослідниця, фахівчиня, поетеса* тощо. У мовців виникають труднощі, який саме суфікс додати до основи. Порушення норм уживання фемінітивів регульоване низкою правил. Із зазначених суфіксів найчастіше зустрічаються фемінітиви із суфіксом *-к-*: *міністер – міністерка, редактор – редакторка, експерт – експертка*. Якщо іменник чоловічого роду закінчується на *-ень* або *-ник* до кореня додаємо суфікс *-иц-*: *учень – учениця, очільник – очільниця, працівник – працівниця, вітрильник – вітрильниця*. Якщо іменник чоловічого роду закінчується на *-ець* та загалом на *приголосний* додаємо суфікс *-ин-*: *фахівець – фахівчиня, політик – політиkinя, філолог – філологиня, майстер – майстриня*. Утворюючи фемінітиви від іменників, основа яких закінчується на *-ець*, можемо помічати варіативність суфіксів *-иц-*, *-ин-*: *мовознавець – мовознавиця, виконавець – виконавиця, виборець – виборчиня, плавець – плавчиня*.

Науковиця М. Брус зазначає, що нині фемінітиви становлять досить обширну та багатогранну підсистему слів (понад п'ять тисяч номінацій) [4, с. 67]. Поширеним аномативом є граматична категорія відмінка іменника. Зазвичай труднощі становлять форми кличного відмінка, родового відмінка однини та множини, тому зупинимось на них більш детально. Аномативні утворення у межах класу іменника виявлено у вживанні флексій *-у(-ю) / -а(-я)* у формах родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни. П. Куляс зазначає, що проблеми родового відмінка не повинно бути [5, с. 99]. Задля загального орієнтування варто пам'ятати основні правила: закінчення *-а(-я)* можуть мати іменники з конкретним значенням, зокрема назви, імена, різноманітні терміни, напри-

клад: *вектора, двигуна, декана*; закінчення *-у(-ю)* – іменники більш узагальненого, абстрактного, збірного значення; назви установ, закладів, організацій; слова із значенням місця, простору, часу; назви речовин, маси, матеріалу, наприклад: *майдану, району, палацу, факультету, року, образу, гіпсу*. Варто звернути увагу на іменники, які у родовому відмінку можуть мати паралельні закінчення, наприклад: *рахунка* (документ) і *рахунку* (дія; рахування); *апарата* (прилад) і *апарату* (установа, штат); *блока* (механізм; частина споруди, машини) і *блоку* (об'єднання держав, партій); *терміна* (слово) і *терміну* (строк); *папера* (документ) і *паперу* (матеріал) тощо. Вибір закінчення залежить від значення слова, яке визначаємо за контекстом.

Значну кількість помилок можна виявити у граматичних формах іменника у родовому відмінку множини. Зосередимо увагу на основних правилах. Переважно у родовому відмінку множини іменники II відміни чоловічого роду мають закінчення *-ів*. Граматичним аномативом є словотворення *солдат, тат, грам* замість *солдатів, татів, грамів*. Якщо іменник втрачає суфікс *-ин* називного відмінка однини, то у множині матиме нульове закінчення, наприклад: *киян, житомирян, татар, болгар, вірмен* (виняток *вірменів*), так як у Н.в. одн. *киянин, житомирянин, татарин, болгарин, вірменин*. Є й паралельні форми *легенів* і *легень, перекриттів* і *перекрить, покриттів* і *покрить*.

Під час писемної професійної комунікації трапляються аномативні сполуки граматичних форм іменників давального відмінка однини. Практична стилістика рекомендує поєднувати варіанти закінчення, якщо особа називається кількома іменниками. Оформлюючи реквізит «адресат», пам'ятаємо про варіативність закінчень, наприклад: *директорів департаменту Корнієнку А. В.*, а не *директору департаменту Корнієнку А. В.* Треба уникати збігу однакових закінчень *-у, -ю*, які мають також іменники в родовому відмінку. Аномативом є збіг *директору інституту, начальнику відділу*, замість *директорів інституту, начальників відділу*. О. Пономарів, зауважив, що закінчення *-ові(-еві, -еві)* допомагає чіткіше розмежовувати функції відмінків. Це дає змогу урізноманітнювати виклад, уникати нанизування в реченні слів з однаковими закінченнями [2, с. 207].

Досить часто порушують мовні норми, як в усній так і в писемній комунікації, під час творення граматичної форми кличного відмінка. Готуючи службові листи, комунікантам варто пам'ятати, що неправильно оформлене звертання не тільки є порушенням етикету ділового спілкування, а й, можливо, виявом неповаги до адресата. Зазвичай звертання у професійному мовленні складається з декількох слів, тому варто запам'ятати низку правил. Отож у звертанні, що складається з двох власних назв (імені та по батькові), обидва слова мають форму кличного відмінка: *Ілле Андрійовичу, Марино Семівно, Германе Михайловичу*. Якщо звертання складається із загальної назви і прізвища, кличну форму має загальна назва, а прізвище вживається у формі називного відмінка: *пане Гнатенко, пані Сокол, міністре Загороднюк, добродію Янушук*. Якщо звертання складається з двох загальних назв, граматичну форму кличного відмінка має перше слово, а друге може вживатися як у граматичній формі називного відмінка, так і у граматичній формі кличного відмінка: *добродію секретар (секретарю), пане голово (голова), пане президент (президенте)*.

Під час вираження порівняльних відношень трапляються граматичні аномалії у творенні вищого ступеня порівняння прикметників. В українській мові якісні прикметники можуть мати вищий і найвищий ступені порівняння, просту та складену форми. Аномалією є поєднання обох форм ступенювання, наприклад: *більш оптимістичніші, менш вразливіші*. Варто не змішувати просту та складену форми вищого ступеня, а обрати один спосіб утворення, наприклад: *більш оптимістичні, менш вразливі*, насамперед віддаючи перевагу простій формі порівняння: *оптимістичніші, вразливіші*. Щоб не виникали кальки з російської мови, треба пам'ятати, що там, де в російській вживається прикметник у вищому ступені порівняння, в українській має бути прикметник зі сполучником *ніж, чим, як*, наприклад: *оператор досвідченіший, ніж я*. Аномалією буде *оператор досвідченіший мене, оператор досвідченіше мене*. Досить часто трапляються запозичення російських форм найвищого ступеня порівняння з використанням слова *самий*: *самий зручний спосіб*, замість *найзручніший*; *самий необхідний* замість *найпотрібніший*. П. Куляс зауважує, що варто знати відмінності у вживанні прикметників та прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння в українській і російській мовах. Російською *высший* – є для української мови не *вищий*, а *найвищий*; як і *лучший* – це не *кращий*, а *найкращий* [5, с. 113]. Тому конструкції *вищий законодавчий орган, вища атестаційна комісія* є аномаліями, так як правильно буде *найвищий законодавчий орган, найвища атестаційна комісія*. Неволодіння правописними нормами та вплив російської мови є основними причинами помилок у ступенюванні.

До найчастотніших прикладів граматичних аномалій належить неправильне вживання прийменника *по*. На думку З. Сікорської, спотворені конструкції підточують структуру української мови, а потрапляють вони у професійне мовлення через незнання його носіями системної організації прийменникового складу [6, с. 93]. Найбільше труднощів виникає у вживанні прийменника *по*. В українській мові конструкції з прийменником *по* вживають тоді, коли йдеться: про мету дії (*ходити по воді, пішли по ліки, відпустка по догляду за дитиною*); про кількість чогось (*по 20 студентів на онлайн-конференції, тренується по 2 години, по десятку*); про час (*по обіді, по (після) смерті батька*); про місце чи напрям, де відбувається дія (*трансляція по телебаченню, наказ по університету*); про простір (*ходжу по аудиторії, розкидати книжки по столу*); про сферу діяльності (*по господарству, по службі*); про стосунки (*товариш по роботі, сестра по батькові*); про розподільність (*отримали по квитанції, роздали по відділах*); при зазначенні предмета, на який спрямована дія (*ударити по воротах*). Комуниканти досить часто використовують скальковану з російської мови форму місцевого відмінка з прийменником *по* замість:

– форми знахідного відмінка з прийменником *на*: *зауваження по темі* замість *зауваження на тему, живу по вулиці* замість *мешкаю на вулиці, назвати по прізвищу та імені* замість *назвати на прізвище та ім'я, звернутися по адресу* замість *звернутися на адресу, по всім питанням відповів* замість *на всі питання відповів*;

– форми орудного відмінка з прийменником *за*: *робота по сумісництву* замість *робота за сумісництвом, по дорученню керівника* замість *за дорученням керівника, працює по спеціальності* замість *працює за спеціальністю*;

– форми родового відмінка з прийменником *щодо*: *закон по врегулюванню* замість *закон щодо врегулювання, рекомендації по складанню* замість *рекомендації щодо складання, по відношенню до роботи експертної комісії* замість *щодо роботи експертної комісії*;

– форми родового відмінка з прийменником *з*: *фахівець по проєктуванню* замість *фахівець з проєктування, по технічних причинам* замість *з технічних причин, по багатьох причинам* замість *з багатьох причин*;

– безприйменникові конструкції: *план по обслуговуванню* замість *план обслуговування, тривала робота по реставрації* замість *тривала реставрація, по безготівковому рахунку* замість *безготівковим розрахунком*.

Замінюючи прийменникові конструкції з *по* іншими нормативними прийменниковими чи безприйменниковими конструкціями, ми увиразнюємо власне мовлення і збагачуємо його властивими українській мові формами.

Було б помилкою вважати, що обмеження у використанні форми активного дієприкметника в українській мові є якоюсь її недосконалістю. Б. Антоненко-Давидович зауважує, що невластивість активних дієприкметників в українській мові – це не вада її, що спонукає запозичати граматичні форми з інших мов, а її особливість, що відрізняє її від близьких і далеких мов [7, с. 156]. Найпродуктивнішим способом заміни активного дієприкметника є прийнятний синонім – частіше прикметник, іноді іменник. Розглянемо аномалію варіанти використання активних дієприкметників *вражаючий* та *існуючий* та їх прикметникові заміники. Досить часто можна чути *вражаючий факт* замість *разючий факт, вражаючий гумор* замість *ницівний або влучний гумор, вражаючий ефект* замість *могутній або сильний ефект, чи існує законодавство* замість *чинне законодавство, існуючий порядок* замість *заведений порядок, існуючі проблеми* замість *наявні проблеми, існуючі кордони держави* замість *сучасні кордони держави, існуючі ціни* замість *теперішні ціни. Є очевидним, що немає неодмінної потреби послуговатися дієприкметниками *вражаючий* та *існуючий*, а краще замінити їх на більш природні для української мови прикметники, враховуючи варіативність, яка залежить від контексту.*

Щодо заміни активних дієприкметників підрядним реченням варто бути обачним, щоб наша мова не була недолугою, незручною для мовлення [5, с. 270]. Г. Голосовська зауважує, що активні дієприкметники слід замінювати підрядним реченням за умови, якщо жоден з попередніх способів не вдається застосувати [8, с. 72]. Проаналізуємо *типові приклади*. Активні дієприкметники *виступаючий* та *поступаючий* варто замінити іменниками *промовець* та *вступник*, а не підрядними реченнями *який виступає, який вступає*. А у конструкціях *працюючий в університеті* та *працюючий над проєктом* – у першій дієприкметник варто замінити іменником *працівник*, а в другій – замінити підрядним реченням *який працює над проєктом*. У конструкції *держава, нападаюча на сусідню країну* дієприкметник можна замінити лише підрядним реченням *держава, що напала на сусідню країну*.

Ці факти переконують, що невластиві українській мові активні дієприкметники *варто замінювати* прикметниками, іменниками рідше підрядними реченнями.

Висновок. Отже, можна впевнено стверджувати, що вагому роль у досягненні високого рівня культури мовлення

професійного комуніканта відіграє досконале володіння нормами літературної мови, серед яких важливе місце посідають граматичні норми, дотримання яких сприяє увиразненню власного мовлення та утвердженню національної своєрідності української мови. Професійний комунікант повинен добре орієнтуватися в системі граматичних норм, так як неналежне володіння призводить до виникнення аномативів у ступенюванні прикметників, у дієслівному та прийменниковому керуванні, у вживанні не властивих українській мові активних дієприкметників, в оформленні граматичних форм іменника, зокрема родового відмінка однини та множини, давального відмінка однини, граматичних форм кличного відмінка. Мовознавець І. Кучеренко слушно зауважив, що без опертя на граматику неможливо навчитися будувати осмислені судження й правильні умовиводи [9].

Література:

1. Пентиліук М.І., Попова О.А. Граматично правильне мовлення як основа запобігання комунікативній девіантності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 124–131.
2. Сучасна українська мова. / О.Д. Пономарів та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. 4-те вид. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 324 с.
4. Брус М.П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. Львів : Нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 46. Ч. I. С. 61–69.
5. Куляс П.П. Типологія помилок : підручник-монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 464 с.
6. Сікорська З.С. Про особливості вживання прийменника на у професійному мовленні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Вип. 6. С. 86–93.
7. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. Київ : Либідь, 1991. 256 с.
8. Голосовська Г.Г. Активні дієприкметники в українській літературній мові : уживати чи ні? *Українська мова*. 2011. № 4. С. 63–71.
9. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови : морфологія. Вид. 2-ге, уточ. й доповн. Вінниця : Поділля-2000, 2003. 463 с.

Garbar I., Garbar A. Grammatical anormatives in professional speech

Summary. The article summarizes typical grammatical errors that communicators make while performing their professional duties. It highlights that the most frequent examples of grammatical anormatives include morphological errors related to the use of lexical-grammatical noun categories: gender, number, and case, as well as syntactic errors related to the use of active verbs and prepositional compounds.

We have analyzed the use of inflections in the genitive singular and plural forms of masculine nouns of the 2-nd declension; definition of gender in unchanging complex abbreviated words-initial abbreviations; selection of suffixes for masculine nouns to designate female persons during the formation of fimitives; grammatical forms of singular dative nouns; creation of grammatical forms of vocative nouns. It is noted that the most anormative formations within the adjective class are recorded in the formation of the higher degree of comparison.

The most common ways of replacing present tense active participles, which are not common in the Ukrainian language, have been systematized, and their correct use depending on the context has been emphasized. A number of anormative variants of active verbs have been considered. The article has also noted that errors in prepositional control most often relate to the use of the preposition “по”. It has been established that communicators quite often use the form of the copies taken from the Russian language with the preposition “по”. Possible ways of replacing prepositional compounds have been proposed and the specifics of their use have been indicated.

The article highlights that poor knowledge of grammatical norms, lack of or insufficiently formed self-control skills, as well as negative influence of the speech environment lead to the use of anormatives.

Key words: grammatical anormatives, grammatical forms of nouns, feminine forms, degree of adjective comparison, preposition “по”, active participle.